

РЕЦЕНЗИЯ

върху: дисертационния труд на тема „Проактивни стратегии за управление на бизнеса с рециклиране на отпадъци”

представен от докторант: Николай Венциславов Ников, кандидатстващ за научната и образователната степен „доктор“ в професионално направление 3.7 „Администрация и управление“, научна специалност „Икономика и управление“ (Индустрия; Стопанско управление)“

научен ръководител: доц. д-р Кирил Палешутски

рецензент: проф. д-р Боян Любомиров Дуранкев

Със Заповед на ректора на Югозападен университет „Неофит Рилски“ - Благоевград № 702 от 07.03.2018 г. съм утвърден за **член в състава на научно жури**, а на първото заседание на научното жури съм избран за **рецензент** на дисертационния труд „Проактивни стратегии за управление на бизнеса с рециклиране на отпадъци” на докторант Николай Венциславов Ников.

За справка: Николай Венциславов Ников е бил зачислен в **редовна докторантура** в професионално направление 3.7 „Администрация и управление“ към Катедра „Мениджмънт и маркетинг“ на Югозападен университет „Неофит Рилски“ – Благоевград.

В изпълнение на задълженията ми представям следните констатации и заключения, като се старая в основни линии да спазвам препоръчителната структура за рецензия. Не мога обаче да не спомена обстоятелството че съм бил в течение на някои от писмовните и публичните изяви на докторанта – обстоятелство, което частично **облекчава моята сегашна рецензия.**

И така, представям моите **констатации.**

I. Общо представяне на дисертационния труд

1. Изходен пункт за рецензията са:

1. Дисертационен труд „Проактивни стратегии за управление на бизнеса с рециклиране на отпадъци” в обем от 209 стандартни страници. От тях 204 страници са текст, след което са представени приложения. Библиографията включва общо 175 цитирани и използвани литературни и информационни източника. Приемам обема като „нормален“ и **напълно достатъчен** за изясняване и защитаване на авторската теза.

2. Автореферат – представен.

3. Списък с публикациите на кандидата – представен.

4. Списък с търсени приноси – представен.

2. Отговор на формалните изисквания

Докторантът е **представил абсолютно всички материали**, които са формално изискуеми за кандидатстването за образователната и научната степен „доктор“.

Намирам, че даже да се отчетат само обемът и съдържането на дисертационния труд, то той достатъчно точно позволява да се оцени от различни гледни точки научното творчеството по тази тема на докторант Николай Ников, както и да се формулира предложение за решение.

II. Основни изводи по формата и съдържанието на дисертационния труд

1. **Заглавието** на дисертацията – „Проактивни стратегии за управление на бизнеса с рециклиране на отпадъци” **отговоря на съдържанието.**

Ако читателят се взре по-внимателно в съответствието на заглавие и текст, то със сигурност ще констатира само на някои незначителни места (наистина, в ограничен обем) че текстът излиза извън рамките на заглавието, но тези „отклонения“ са полезни, понеже са направени в полза на допълнителни доказателства и допустима косвената аргументация. Намирам тези „отклонения“ за важни, понеже те по един или друг начин допълват общата картина на изследването.

Намирам заглавието за многопластово и значимо: от една страна, голяма част от глобалните проблеми през новия век се задълбочиха независимо от частичните подписани международни документи в посока на тяхното намаляване и обещанията на частния сектор за промени; от друга страна, Европейският съюз често е водещ в областта на рециклирането и повторната употреба на битовите отпадъци, а България се води формален член на този съюз; от трета страна, паралелно с увеличаване на добрите европейски практики се наблюдава „прохождане“ и на българската практика, макар спорадично и несистемно. Именно тази ситуация насочва вниманието на изследователите към търсенето на ускорени и системни пътища за преход от линеен модел към кръгова икономика.

Така че докторантът се е постарал да обхване многостранен въпрос от сферата на New Ecological Economics, който изисква преценки както от различен ъгъл, така и в цялост.

2. **Темата** на изследването е определено дисертабилна, много актуална и достатъчно значима от теоретична и практическа гледни точки. От една страна, за да се премине към **„зелена“ икономика и потребление от типа „от люлка до люлка“**¹, е необходимо излизане от диктата на икономическата религиозна секта, настояваща за пълна „свобода на пазара“. От друга страна, през последното десетилетие интензивно се внедряват съвременни системи за управление както на добива на ресурси, така и на вторичното им оползотворяване по линия на битовите отпадъци, даже като единствено възможен начин за постигане на национални конкурентни предимства в рамките на културата и закона. Тематиката предполага много, много внимателно разглеждане на тези огромни маркетингови и мениджърски промени, особено като се отчете необходимостта от основна трансформация на глобалната икономическа система и преминаването към нов икономически модел на управление на отпадъците.

Дисертационният труд се захваща да анализира и оценява степента и качеството на **управлението на битовите отпадъци** в България, но на фона на добрите практики в света² и на три от най-успешните в това отношение икономики – Австрия, Дания и Швеция, за да се потърси оптимума в процеса към преминаване към този нов икономически модел, който определено изисква **планово управление**³. Авторът още в началото посочва че ще анализира възможностите за България, своеобразната цена на преминаване в „новия модел“, икономическите ползи и необходимите стратегически и политически решения за активизиране на държава, бизнес и граждани за внедряване на новия модел. Факт е, че изследванията в това отношение досега са фрагментарни и инцидентни, както правилно отбелязва докторантът. Съществува необходимост, особено в нашата страна, от теоретичен анализ и научен синтез на възможностите за внедряване на новия модел.

Именно поради горните причини твърдя че **темата е оригинална и актуална**, че главното предимство на избраната тема за дисертационен труд е насочеността ѝ не

¹ Браунгарт, Майкъл, Уилям Макдона, От люлка до люлка. Издателство „Книжен тигър“, С., 2009 (2002).

² Състоянието на планетата 2010: преобразяване на културата – от потребителство към устойчивост. Издателство „Книжен тигър“, С., 2010; Състоянието на планетата 2012: към устойчиво благоденствие. Издателство „Книжен тигър“, С., 2012.

³ Състоянието на планетата 2014: управление за устойчиво развитие. Издателство „Книжен тигър“, С., 2014.

само към изследване на управлението на битовите отпадъци в България, но и стремежът към открояване на проблеми, чието решение би генерирало позитивен резултат за родината ни в тази сфера в бъдеще време.

3. **Обект** на изследване в дисертационния труд е рециклирането на битовите отпадъци в контекста на кръговата икономика. **Предмет** на изследване са предизвикателствата и възможностите пред бизнеса, свързан с рециклирането в България.

Описани са коректно **ограничителните рамки**, в които се осъществява научното изследване.

4. **Целта** на изследването е след задълбочено изследване, критичен анализ и оценка на състоянието и перспективите в развитието, да се анализира управлението на битовите отпадъци и да се изведат препоръки за проактивни стратегически действия за успешното адаптиране на българската икономика към новия модел.

Задачите, които се решават в дисертационния труд са:

1. Да се изведат ролята и състоянието на рециклирането на отпадъците в България в условията на кръговата икономика;
2. Да се проучи състоянието на рециклирането на битовите отпадъци в европейските страни и да се потърсят добрите практики и еко-иновационни бизнес модели в три от най-успешните в прилагането на кръговата икономика държави – Австрия, Дания и Швеция;
3. Да се изведат конкретни стратегически препоръки за успешното внедряване на модела в България и повишаване на рециклирането посредством конкретни ангажименти от страна на държавата, бизнеса и обществеността.

И целта и задачите, предопределят и структурата на дисертацията. Намирам ги за **правилно формулирани** и предоставящи достатъчно възможности за изводи и препоръки.

5. **Хипотезата**⁴ на дисертацията е многопластова и логично конструирана, а именно: „че България все още не е готова за прилагането на принципите на кръговата икономика и конкретно – на рециклирането на битовите отпадъци първо, по икономически причини в лицето на неработещ пазарен модел, инертно съществуващ малък и среден бизнес, липса на производство и финансиране и т.н., и второ, по социално-психологически причини в лицето на общество, което е с различни нагласи и

⁴ Редно е в началото да се залага основна **хипотеза**, а ако хипотезата се докаже, в края се превръща в **теза**.

възприятия за необходимостта да бъде отговорно и в конкретния случай – генератор на промяната“.

6. Основният изследователски метод, който е използван при провеждането на дисертационното изследване, е теоретичен анализ и синтез за проучване, обобщение и интегриране на теоретични постановки и факти от практиката относно рециклирането на битовите отпадъци. Допълващи методи са: системният анализ; сравнителният анализ, SWOT анализа, анализа на статистически данни и анкетното проучване (за събиране на първични емпирични данни за анализа на мнението на българския бизнес по въпросите, касаещи бизнеса с рециклиране на отпадъци).

За емпиричния анализ и проверка на хипотезите е разработена **специална изследователска програма и инструментариум**. Проведено е **емпирично изследване** с целева съвкупност част от българския бизнес. **Методът за събиране на данни** е структурирана анкета, администрирана от докторанта.

7. В структурно отношение дисертацията е изградена стройно и логично. Увод, три основни глави, заключение и подробна библиографска справка. Според мен тя (структурата), балансът между частите и най-вече тяхното съдържание представят в много приятна светлина докторант Николай Ников като съвестен изследовател и понятно изразяващ се колега.

Първа глава е озаглавена „Състояние и роля на рециклирането на отпадъците в република България в условията на кръгова икономика“. Тук е разгледано отражението на новите европейски изисквания на кръговата икономика върху потреблението и генерирането на отпадъците с оглед на тяхното рециклиране и повторна употреба. Представени са пасивните, реактивните и проактивните стратегии за управление на отпадъците, ключовите аспекти за разработване на проактивна стратегия за нулеви отпадъци и корпоративните стратегии за устойчивост. Разгледани са състоянието и тенденциите в управлението на битовите отпадъци в Република България и е направен е и SWOT анализ на тяхното управление.

Правилно се констатира че затвореният цикъл на новата кръгова икономика предвижда модел: „**производство – употреба – възвръщане**“. Или, обратно казано, кръговата икономика изисква такова производство, при което да се опазват ресурсите на базата на продуктова политика, насърчаваща оптималното им използване – крайните продукти да бъдат пригодени за лесно разглобяване и повторна употреба и смяна на компонентите; използване на рециклирани материали в произвежданата продукция; устойчивост и по-дълготрайно използване на продуктите и възможност за тяхното

ремонтиране; прилагане на иновативни бизнес модели и др. Изискванията пред употребата на продуктите също са ориентирани към **дълготрайни ползи**.

Много ценни намирам разсъжденията на автора за т. нар. „**пасивни**“ **стратегии** (стратегии ли са всъщност?!) за управление на отпадъците. Систематизацията им е оригинална: нарушение и бягство; разреждане и дисперсия; концентриране и събиране. Именно техните недостатъци предизвикват появата на по-новите „**реактивни**“ **стратегии** за управление на отпадъците, характерни още за миналия век: подход „на края на тръбата“; подход за рециклиране на място (през 80-те години). Очевидно е че авторът е пламенен активист⁵ на т. нар. „**проактивни**“ **стратегии** за управление на отпадъците в различните им проявления: намаляване и рециклиране на отпадъците при източника; стратегията за по-чисто производство; стратегия „нулеви отпадъци“. На тази основа са препоръчани някои **корпоративни стратегии за устойчивост**. Не че те се прилагат и че са широко разпространени. Но декларациите на централата на ЕС са в посока на **системен натиск върху страните-членки на ЕС**, които трябва да насочат всички свои усилия към предотвратяване образуването на отпадъци, а когато това не е възможно, генерираните отпадъци трябва да се използват повторно, да се рециклират и оползотворяват в колкото е възможно по-голяма степен и само в краен случай да се предприема тяхното депониране.

Изследването на **управлението на битовите отпадъци в България** показва, че както повишаването на размерите на генерираните отпадъци от опаковки, така и размерите на количествата рециклирани отпадъци от опаковки също се повишава. Същевременно депата продължават да бъдат най-предпочитаният начин за третиране на отпадъците, като нивото му е два пъти над средните европейски нива. Най-неприятната констатация е че намаляването на отпадъците и тяхното повторно оползотворяване все още не са приоритетно заложили в програмите на бизнеса.

Втора глава е озаглавена „Проучване на добрите практики в стратегиите за управление на битовите отпадъци в Швеция, Дания и Австрия“. Направен е и сравнителен анализ между системите на управление на битовите отпадъци както в цялост в страните-членки на ЕС, така и специално в посочените три държави. Доказва се, че някои страни имат високи нива на **рециклиране**, докато в други преобладава **депониране**. Няма единна тенденция, понеже в някои от тях нивата на депониране са над 90%, а в други – те са по-малко от 10%. Именно това разминаване в практиките

⁵ „Активист“ се тълкува като лоша дума от определени реакционни бизнес кръгове – последователите на пазарната секта.

провокира изследователски интерес към проучването на опита и **добрите практики** в страните с успешно разработен и работещ на практика модел на третиране на битовите отпадъци със значително намаляване на тяхното депониране.

Оценявайки **стратегииите за управление на отпадъците в Швеция, Дания и Австрия**, авторът извежда няколко заключения: и трите държави имат силно развити и политически и икономически инструменти, посредством които постигат значителни резултати в повишаването на рециклирането и намаляването на депонирането на битовите отпадъци; в законодателството на разглежданите държави са намерили място редица наредби, които ограничават или забраняват депонирането; налице са стриктни икономически мерки, които предпоставят заплащането на големи данъци при депониране и освобождаване от данъци при рециклиране; организацията на разделното събиране е различна, като е съобразена с възможностите и ресурсите, но се върви към постоянно повишаване на капацитета за рециклиране, а успехи се постигат както в управлението само на битовите отпадъци, така и при едновременното им организиране с промишлените такива; третирането на отпадъците в общините се извършва в партньорства както между бизнеса и общините, така и между самите общини; отговорностите за управлението на битовите отпадъци и в трите държави се поделят между националните и местните власти, като в Дания моделът дава сравнително по-широки правомощия на местните власти да организират процесите; и в трите държави стратегиите за предотвратяване на битовите отпадъци имат силна подкрепа от бизнеса и обществеността.

Изброявам тези доказани изводи поради тяхната значимост, но **те не могат да доведат до автоматизъм при прилагането на готов стратегически модел в България**, тъй като всяка страна има своите мотиви, политическа воля и икономически ресурси за разработването на инструментите за управление на своите отпадъци, а по-високата култура на потреблението и събирането на отпадъците в обществото също играе съществена роля за успеха на стратегията. България, **ако има мъдро държавническо управление, може да проучи тези стратегически модели и да вземе от тях най-подходящите елементи**. Част от тях могат да се приложат с бързи промени в нормативната база, за други се изискват сериозни икономически средства, а за трети е необходима съществена промяна в начина на мислене на обществото и в стратегическата визия на националната политика, доказва докторантът.

Трета глава носи наименованието „Проучване на нагласите на бизнеса за проактивни бизнес стратегии, свързани с рециклирането на отпадъците“. Намирам я за

най-съществената (не по обем, та не е най-голяма – с. 135-186) и за най-личната на докторанта.

Тук са анализирани **ползите и предизвикателствата пред българския бизнес от въвеждането на кръговата икономика** и са дадени препоръки за стимулиране на бизнеса с отпадъци и изграждане на проактивни, екологично устойчиви бизнес стратегии за рециклиране. Изследвани са 25 представители на българския бизнес – производители на безалкохолни напитки и минерална вода, от бирената, винената, фармацевтичната и целулозно-хартиената промишленост. Стига се до категорично заключение че са налице както негативни, така и положителни нагласи по отделни въпроси. Авторът продължава с извеждането на **препоръки за въвеждането на проактивни стратегии** за бизнеса с рециклирането на отпадъци. Няма да обременявам рецензията с посочването на всички разкрити възможности, но те заслужават да се представят както на държавните органи, така и на т. нар. „бизнес“.

За особено ценно намирам **заключението**, в което са синтезирани както резултатите, така и насоките за бъдещите изследвания.

Приемам структурата (логиката на изследване) за сполучлива и балансирана, а поднесените оценки и изводи – в голяма степен точни и коректно (личностни) формулирани.

8. **Езикът** е изключително динамичен, но ясен и научен, като докторантът използва понятия от различни науки. Четенето на дисертацията се улеснява от факта че той понятно представя както анализираните или критикуваните чужди идеи, така и на много места собствените си виждания, изводи и заключения.

9. Добросъвестно е изследвана класическа и модерна, наша и чужда **научна литература**. Като количество (223 броя) и качество ползваната литература е достатъчна. Точно, пестеливо и навременно са индикирани най-важните цитати, пряко свързани с тематиката.

10. Приемам следните търсени **приноси** (синтезирам ги за удобство):

10.1. Извършено е *критично проучване на специализираната научна литература относно дефинирането, значението и ролята на развитието на бизнес стратегиите от реактивни към проактивни*, като са изведени оригинални доказателства за тяхното особеното място и специфично значение. Самостоятелно е *проучен и оценен чуждият опит на системите за управление на отпадъците и еко-иновационните бизнес решения в Австрия, Дания и Швеция.*

10.2. Чрез самостоятелна *оценка на различни методологически и методически изследователски инструменти* е избрана адекватна информационна и методологична база на изследването, както и съответстващата ѝ *адаптирана методика*.

10.3. Осъществено е *самостоятелно изследване* на мнението на българските предприятия от различни сектори за проблемите, свързани с управлението на отпадъците и нагласите им за въвеждане на еко-иновационни бизнес решения, като са формулирани ясни изводи и оригинални предложения.

10.4. Изведени са *конкретни препоръки за развитие на рециклирането и насърчаване на бизнеса за прилагане на проактивни стратегии и модели*, в т.ч. чрез нормативни промени; финансови и фискални стимули за обществото и бизнеса; повишаване на отговорностите и активизиране на всички страни – държава, бизнес и общественост; предложение на модел за внедряване на екологични бизнес стратегии.

Според мен, приносите са кратко и ясно изразени, което подчертава скромността на изследователя.

11. **Публикации** на докторанта по темата са три: „Проблеми и насоки на регионалната икономика“, „The invasion of circular economy into eastern Europe“ и „Study of best strategies of household waste management in Europe“. Те са пряко свързани с темата и да имат допълващо и проверяващо значение на изследователските хипотези.

Общото ми становище е: докторантът е разработил дисертация, която има ясно формулиран проблем, цел и задачи, предполагащи научно изследване; дисертацията е доказателство, че докторант Николай Ников познава научната литература и научните постижения в тази научна област, в основни линии е открил нерешените или частично решените проблеми, систематизирал и осмислил е критично съществуващите тези и в повечето случаи е заел аргументирана позиция, правилно е интерпретирал резултатите от научното изследване, оформил ги е и ги е представил разбираемо и логично. Дисертационният труд представя в много добра светлина както докторанта, така и научния му ръководител, а също и обучаващата Катедра „Мениджмънт и Маркетинг“ в ЮЗУ.

Ще заключа, че очевидно това е труд на *млад и успешен изследовател*. Че докторантът Николай Ников е изработил свой почерк на научен анализ и синтез, на представяне на изводи и резултати от научни изследвания. Че формулира съществени заключения и извежда предложения, имащи значение не само за прилагане на проактивни стратегии и модели в България.

Докторантът е извършила значима работа по подготовката на докторската си дисертация, това трябва да се оцени много, много положително.

III. Забележки и препоръки

По принцип, към всеки дисертационен труд могат да се предявят претенции, да зададат въпроси и да се направят **забележки и препоръки за неговото усъвършенстване**. Ще отбележа само пътъм че докторант Ников се представя очевидно както като съвестен изследовател, така и като коректен млад учен, склонен да отразява онези бележки, които са наистина принципни и пряко влияещи върху крайните изводи.

Затова ще си позволя една **съдържателна препоръка за бъдещите му изследвания върху бъдещето на рециклирането на битовите отпадъците**: може да се мисли **как да се налага (световна, европейска и национална) „диктатура“ както върху производството, така и върху потреблението, а също и върху крайното използване на различни блага, така че да не се превръщат в битови отпадъци**.

Това, предполагам, ще е сериозна стъпка към преосмислянето както на ролята на световната общност (съмнявам се че я има!), на европейската общност (също интересно дали я има и чии интереси защитава!), на държавата, а така също и на ролята на частния сектор в системата на „производството“ на отпадъци: преди 1990 г. се акцентираше върху примата на държавата, след това – върху диктатурата на частния сектор. При **икономика, функционираща на база печалба**, няма интерес към намаляване „производството“ на отпадъци, а към тяхното нарастване – маркетингът ги свързва с повече добавена стойност⁶! Но това води към „шестото измиране“⁷. Очевидно, времената са се променили отново и се нуждаем от преоценка на парадигмите в икономическата теория. Но частният бизнес масово не се интересува – навсякъде по света – от модерната икономическа теория и от неблагоприятните глобални промени, а предимно от собствената си бърза и нарастваща печалбица... Препоръчвам смели търсения, очевидно потенциалът на колегата е значим!

⁶ Мерките, например на новия американски президент; на нашето „еко“ министерство и т.н. са към нарастване диктата на частния сектор!

⁷ Колбърт, Елизабет, Шестото измиране. Неестествена история. Издателство „Изток-Запад“, С., 2015 (2014).

ЗАКЛЮЧЕНИЕ И ПРЕДЛОЖЕНИЕ:

Дисертационният труд е в завършен вид, отговаря на високите изисквания за съчетаване на теория, практически изследвания и произтичащи от това изводи.

По тази причина давам своята подкрепа: **най-висока положителна оценка за дисертационния труд за Николай Венциславов Ников, кандидатстващ за научната и образователната степен „доктор“ в професионално направление 3.7 „Администрация и управление“, научна специалност „Икономика и управление“ (Индустрия; Стопанско управление)“.**

На последното заседание на научното жури ще гласувам убедено с „Да“!

Пожелавам успех в бъдещата изследователска и (евентуална) преподавателска работа на колегата Николай Ников!

Рецензент:

(проф. д-р Боян Любомиров Дуранкев)

неделя, 25 март 2018 г.